
М. Г. ЗАСЛАВСКИ и М. Б. НАЗАРЕНКО

Независни научник, Москва, Русија; Московски државни универзитет *Ломоносов*,
Економски факултет, Москва, Русија

ДОИ 10.5937 / култура1965195

УДК 741.5 Билал Е.

741.5 Кристин П.

оригинални научни рад

ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА СССР-а

ПОСЛЕ 1983. ГОДИНЕ И

ЕКОНОМСКО - ПОЛИТИЧКА ПРЕДВИЂАЊА

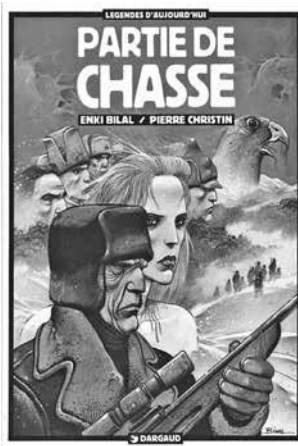
У СТРИПУ ПЈЕРА КРИСТЕНА И ЕНКИЈА БИЛАЛА *ЛОВ*

Сажетак: Чланак је посвећен познатом графичком роману француских аутора П. Кристена и Е. Билала „Лов“ („*Partie de chasse*“, 1983). У оквиру овог чланка разматрају се структура и визуелно-наративне методе „Лова“, као и анализа прогнозе потенцијала завршног дела романа у поређењу са сценаријима будућег развоја СССР-а које су изнели западни економисти и совјетолози током касних 1970-их и раних 1980-их. Упоредна анализа показује да се испоставило да је „Лов“ био ближи предвиђању догађаја Перестројке од прогноза страних совјетолога.

Кључне речи: совјетологија, економија СССР-а, Перестројка, стрип, Пјер Кристен, Енки Билал, графички роман „Лов“

Графички роман са цртежима Енкија Билала према сценарију Пјера Кристена „Лов“ (*Partie de chasse*, 1983)¹ с правом се сматра главном књигом у заједничком стваралаштву овог чувеног тандема писца и уметника, која је постала једно од кључних дела зреле фазе „сазревања“ стрипа, када су се од сталних побуна и експериментисања 1960-их и 1970-их. европски стрипови преоријентисали на веће, сложене структуре и сазреле по садржају, приче у сликама.

¹Christin, P. et Bilal, E. (1983) *Partie de chasse*, Paris: Dargaud.

Слика 1 Корица 1. издања књиге „Лов“ (Dargaud, 1983)

За оба аутора овај графички роман означио је својеврсну прекретницу, прелазак на нови квалитативни ниво. П. Кристен је управо у „Лову“ успео да у потпуности примени метод комбиновања основне радње са ретроспекцијом и током свести, а Е. Билал - органски визуализује сложени сценарио, мењајући већ разрађени стил линијске уметности и прелазећи на сложенију, технику цртања. И у погледу тиража и јавног признања, П. Кристен је „Лов“ назвао најуспешнијим од стрипова створених према његовим сценаријима.²

За руске читаоце и истраживаче ово дело може бити посебно занимљиво као детаљнији поглед на СССР и земље социјалистичког блока с друге стране гвоздене завесе, настале у ери тешке конфронтације два политичка система. „Лов се“ разликује од других савремених и претходних западњачких стрипова на совјетску тему, по великом обиму истраживања и креативног рада уложеног у његово стварање, покушај да се представи, мада субјективно, али темељно разрађено и дубоко емотивно проживљено становиште. „Ми немамо фантастичну, већ потпуно фантазмагоричну причу. Пуна је ликова које лебде у глави било којег совјетолога, објаснио је П. Кристен, „што је много занимљивије од цртања Брежњева са зубима вампира“.³ Заправо, „Лов“ комбинује политички трилер у духу, са „оловном“ атмосфером у складу са романима Џона ле Кареа и селективним погледом на прошлост и садашњост социјалистичких земаља, што би могло да представља основу реферата или есеја западног совјетолога.

Штавише, завршне странице романа представљају отворено финале, који се у делу прогнозе показао ближим предвиђању догађаја перестројке 1986. године од оних варијанти развоја СССР-а за које се претпостављало да су највероватније тема иностране совјетологије.

Предисторија „Лова“

Сарадња два аутора започела је средином 1970-их, када је Пјер Кристен већ био познати сценариста, стваралац, заједно са Жан-Клодом Мезиером, популарног космо-фантастичног циклуса „Валериан – агент у простору“ (познат и као „Валериан и Лорелин“, објављен 1967).⁴

Кристен је почео да се бави стриповима, не само по вокацији, већ због познанства са пријатељем из детињства Мезиером, коме је био потребан сценариста. Прве експерименте у сценарију потписао је псеудонимом како би избегао неспоразуме међу колегама професорима: након студија на Сорбони и Институту за политичке науке, Кристен је одбранио докторску дисертацију на тему „Инциденти [жанр сензационалистичке таблоидне штампе] - књижевност за сиромашне“ и бавио се професуром.

²Christin, P. Entretien avec Pierre Christin // Sceneario.com [сајт]. URL: http://www.sceneario.com/interview/entretien-avec-pierre-christin_CHRI

³ Pomerleau, L. (1989) Pierre Christin, Enki Bilal: Called to Comics. L. Pomerleau; edited by Baisden, G. The Comics Journal, № 129, Seattle: Fantagraphics Books, p. 66.

⁴Кристен, П. и Мезиерес, Ј. Ц. (2017) *Валериан. Комплетна колекција*, књига 1. (са француског превео В. Цхепиг) Санкт Петербург: АБЦ.

У првим књигама „Валериана“ је приметно карактеристичана за белетристичке стрипове 1930-их и 1960-их. Прекомерно обиље ауторског текста изван кадра, али врло брзо Кристен развија индивидуални стил и побољшава своје сценаристичке вештине. „Валериана“ се одликује лаким хумором, хуманистичком оријентацијом, незадрживом ауторском маштом, сталном игром форме и структуре, бављењем важним социјалним и моралним проблемима, што овај фантастични циклус чини сличним делима писаца научне фантастике XX века као што су Реј Бредбери, Роберт Шекли, Клифорд Сајмак. Једном од америчких издања „Валериана“ претходи лаконски и апсолутно заслужени осврт на класичне америчке стрипове Вила Ајснера: „Диван баланс интелигенције и вештине“.⁵

Седамдесетих година Кристен реализује своју жељу да се окрене заплетима посвећеним болним проблемима нашег времена. Тако започиње његова сарадња са тада почетником Енкијем Билалом. У периоду од 1975. до 1977. године објављени су албуми трилогије „Легенде наших дана“, који комбинују жанрове фантазије и социјалног романа и одражавају проблеме француске провинције тог доба: раст глобализације, расељавање традиционалних предузећа од стране монопола, милитаризација друштва, штета по животну средину, тешки услови рада у индустријској производњи.⁶

Увођење фантастичних линија у заплете „Легенди“ представљало је неку врсту уступка издавачу, јер, како је приметио Кристен, 1970-их издавачи још увек нису били спремни за стрип са социјалном тематиком.⁷ Међутим, следећи графички роман Билала и Кристен „Фаланга црног реда“ био је потпуно очишћен од фантастичних елемената и бавио се питањем реваншизма: ово је прича о зрелијим људима, у прошлости припадницима једне од међународних бригада Шпанског грађанског рата, који сазнају о оживљавању фашистичке фаланге у Арагону, окупљају се из различитих делова света и поново одлазе у Шпанију како би фашистима задали ударац - како се испоставља, последњи⁸.

Следећа, најважнија и најкомпликованија књига за Кристена и Билала била је „Лов“. Заједно са „Фалангом црног реда“, саставила је дилогију „Крај века“. „Лов“ се заснива на опсежним истраживањима и личним запажањима: и Кристен и Билал, сваки појединачно, посетили су СССР и друге социјалистичке земље. Штавише, за Билала је то било и сећање на детињство, породично искуство: имао је девет година када су његови родитељи емигрирали из Југославије.

Средства „Лова“

Естетика филмова Андреја Тарковског имала је значајан утицај на „Лов“ - током периода рада на стрипу догодила се европска премијера „Сталкера“, који је на филмском фестивалу у Кану 1980. године добио награду екуменског жирија. - „Ја бих рекао да имамо аналогни осећај величине објаснио је Е. Билал. П. Кристин је делио интересовање коаутора: „Кад препоручујем нешто од Тарковског својим познаницима, они обично то одбацују: да, дивно је, али слушати 45 минута како поток тече - не, хвала! Али овде има нешто немерљиво више! Далеко сам од теме његових филмова - метафизика у њима игра превелику улогу - али његови ликови имају фасцинантан ефекат на мене.“⁹

Занимљиво је да стрип свој приступ принципијелно новом уметничком нивоу, дугује погрешној технолошкој процени. Приметно је да се неки делови кадра првих 8 шлајфни по техници разликују од суседних кадрова и страница. Призори главне радње рађени су у контурној линији, која је

⁵ Kristen, P. n Mezieres, J. C. (2004) *Valerian: The New Future Trilogy*, (превод Т. R. Smith) New York: An ebooks, inc.

⁶ Кристен, П. и Билал, Э. (2005) *Легенде наших дана* (прев. с франц. В. Васильев), Москва: АСТ, Астрел, Матадор.

⁷ Pomerleau, L. (1989) *Pjer Kristin, Enki Bilal: Called to Comics*, edited by G. Baisden, *The Comics Journal* No. 129, Seattle: Fantagraphics Books, p. 64.

⁸ Christin, P. et Bilal, E. (1979) *Les phalanges de l'ordre noir*, Paris: Dargaud.

⁹ Pomerleau, L. op. cit, p. 76.

општеприхваћена за франко-белгијску традицију, са подлогом у боји. Ретроспективне сцене решавају се целовитим цртежима у техници акрил-гваш - почев од странице 9. Е. Билал у потпуности прелази на њу (у даљем тексту бројеви страница стрипа назначени су према ауторској нумерацији на маргинама графичких листова). Првобитни план рада претпостављао је наизменично мењање техника у целој књизи: традиционалне - за главну радњу, сликовне - за флешбекове. Међутим, показало се да би то у тадашњим условима припреме за штампу значајно повећало трошкове штампе.

Свака од две врсте цртежа укључивала је другачији систем раздвајања боја, повећавајући производне трошкове израде клишеа: за многе странице потребан је двоструки сет (види слику 2). Као резултат, Е. Билал се суочио са потребом да се ограничи на једну технику и одабрао је стил сликања.¹⁰

С обзиром на то да га је раније користио само на малом броју страна прича у сликама, ово је била прилично смела одлука, али се испоставило да је била изузетно ефикасна.

Слика 2. Емулација припреме за странице израђене у комбинованој техници

Прво, промена стила омогућила је приближавање принципима наративног сликања, када боја постаје не само показатељ предмета, места радње, средство за стављање додатних акцената, већ и активно средство за приповедање, стварајући емоционалну, психолошку позадину. Друго, сликовни стил промовисао је активну употребу методе експликације сећања, разговора, мисли јунака у низу визуелизованих флешбекова, као аутономних, тј. решених одвојеним кадровима са монолозима ван кадра које прожимају стварне сцене у облику надреалистичког визуелизованог тока свести ликова. У традиционалним графичким техникама, овај сложени наративни приступ, уграђен у Кристенов сценарио, тешко да би могао да функционише без угрожавања осећаја реалности приказаног. Коначно, успех „Лова“ омогућио је Билалу да се удаљи од контуре графика, која га је, како је осећао, ограничавала: сва наредна дела Билала, која су аутора довела у категорију највећих мајстора светског стрипа, рађена су у сликарском стилу.

Хроника „Лова“

Радња „Лова“ се одвија зими 1980. године на југоистоку Пољске у резервату Бешадски, који се налази на граници са СССР-ом и Чехословачком, где долази 85-годишњи политичар Владимир Александрович Шевченко, недавно ослобођен чланства у Политбироу ЦК КПСС из здравствених разлога. Његови мишићи лица су парализовани, глава је подупрта вратним стезником, он није способан да говори, али иначе - и даље је пун снаге и енергије. Шевченка прати његов

¹⁰Ibid, p. 74

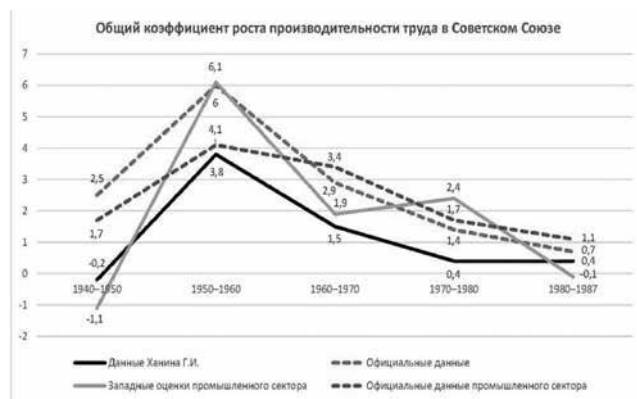
дугогодишњи штићеник, члан ЦК КПСС Јевгениј Голозов. Формална сврха посете је одмор, лов у друштву са колегама из других земаља социјалистичког блока.

Као и већина прича П. Кристена, радња „Лова „ је пажљиво структурирана. Оквир приче чине догађаји тродневног ловачког „одмора“. Првог дана се представљају сви јунаци. Шевченко и Голозов стижу са истока, а са југа један од вођа румунске службе безбедности *Секуритатее* Јон Николеску и заменик министра унутрашњих послова Мађарске Јанош Молнар, стижу на имање којим је управљао некада истакнути, али осрамоћени лидер ПОРП-а Тадеуш Бошек. Васил Строганов, шеф сектора пропаганде у Бугарском патриотском фронту, већ их чека. Павел Хавелка, који игра једну од кључних улога у КПЧ-у, стиже из Прага на старој „Татри“. Из Новосибирског Академграда-а, новоизабрани и најмлађи члан Политбироа ЦК КПСС Сергеј Шаванидзе, који је на овом месту заменио Александра Шевченка, у транзиту стиже авионом преко Чернигова. С њим је угледни немачки економиста Гинтер Шхулц, који заузима једно од водећих места у администрацији СЕВ-а. Сва три дана ловачка путовања се множе: демонстрација соколарење, лов пушакама, лов на дивљу свињу, на јелене, лов на медведа... Спектакуларни призори на позадини сурове зимске природе под тмурним небом прошарани су бројним сећањима сваког од ликова, који чврсто обавијају главни оквир радње, ткајући га и претварајући га у историјско платно великих размера. Ликови, биографије се постепено појављују, одређује се однос снага. На једној страни су Бошек, Хавелка, Молнар, Николеску и Строганов, који стоје попут планине иза Шевченка под наизглед неприметним, али опипљивим организационим утицајем Голозова. Ове људе, врло различите пореклом, уједињује заједничка судбина: сви су у партију долазили из идеолошких разлога, пролазили су успоне и падове у каријери и Шевченку дугују много – и доброг и лошег. На другој страни је каријерни комуниста Шхаванидзе, који је уместо Шевченка сада на челу земаља социјалистичког блока, као и Шулц, који му се примакао. Латентни сукоб страна постепено се манифестује у полунаговештајима, саркастичним или критичким примедбама, изливима узајамних прозивки, али је у потпуности објашњен тек на последњих десет страница стрипа.

Времена „Лова“

Расплет графичког романа П. Кристена и Е. Билала представља, с једне стране, отворен, а с друге стране сасвим одређен крај, неку врсту прогнозе за даљи развој политике СССР-а. С обзиром на то да су аутори тесно повезали свој рад са истраживањима и материјалима совјетолога, пре анализе прогнозе потенцијала „Лова“, чини се прикладним размотрити процене и прогнозе садржане у време објављивања романа у радовима западних економиста и политиколога специјализованих за Совјетски Савез. Колико би страни експерти на адекватан начин могли да процене ситуацију у СССР-у и предвиде њен развој? Дефинитивно то можемо рећи почетком 1980-их, економске саветодавне службе имале су довољну количину информација за анализу и закључке. Истраживачи су користили разне јавно доступне совјетске статистике, као и алтернативне процене совјетске економије, како независних истраживача, тако и аналитичког одељења Канцеларије за анализе Совјетског Савеза анализе ЦРУ (*Office of Soviet Analysis*) и независних организација које су добиле додатна средства од владе САД. У односу на прве, неки су изразили мишљење да је СССР намерно лажира званичне податке, а други су били скептични према таквим изјавама. Енглески економиста Алек Ноув, један од најмеродавнијих западних стручњака XX века на пољу совјетологије уочавао је како изражене сумње у поузданост совјетске статистике не спречавају његове колеге да их користе као аргументе за своје закључке. Признао је да би под притиском плана званичници могли намерно да потцене резултате у случају његовог прекомерног испуњења (ради стварања резервних залиха) и прецене ако није испуњено. Међутим, А. Ноув је указивао на малу вероватноћу да службеници дају свесно лажне извештаје, јер ће фалсификовање података постати познато након пуштања производа. А. Ноув је ситуацију, када су потцењивања у неким извештајима у корелацији са прецењивањима у другим, и не утичу значајно на статистику раста назвао „законом једнаког

варања“. (*the law of equal cheating*).¹¹ У нумеричким вредностима, алтернативни подаци су се разликовали од званичних података, што се може пратити, на пример, из збирне табеле опција за тако значајан показатељ, као што је раст продуктивности рада, коју је цитирао познати совјетски економиста Г. И. Ханиним (дијаграм 1).¹²¹³

Дијаграм 1. Званичне и алтернативне процене раста продуктивности рада у СССР-у у периоду 1940-1987.

Без обзира на изабрану опцију индикатора, општа динамика у периоду 1970-1980. показала је извесни економски пад, који су западни совјетолози тумачили на различите начине. Марк Елман (Енглеска, Холандија) истакао је да традиционални дугорочно планирани економски модел неће моћи да постоји у стално променљивом, динамичном међународном капиталистичком окружењу.¹⁴ Ханс-Херман Хеман (ФРГ) скренуо је пажњу на ниске економске показатеље, што је, према његовом мишљењу, указивало на дубоку економску кризу која се не може решити без радикалних реформи.¹⁵

Енглески економиста Марк Харисон био је оптимистичнији, приметивши да иако совјетска економија није имала стабилне стопе раста, дуги низ година није показивала никакве знаке нестабилности.¹⁶ Покушаји совјетског руководства да реши нагомилане проблеме довели су до усвајања 1979. године уредбе „О побољшању планирања и јачању утицаја економског механизма на повећање ефикасности производње и квалитета рада“. Практично сви страни стручњаци су негативно окарактерисали ову „реформу“, сматрајући је крајње контрадикторном и неефикасном мером. Француски историчар Николас Верт назвао је то неуспешним покушајем заустављања предстојеће кризе, што је резултат неуспешне [Косигињске] реформе из 1965. године.¹⁷ Истовремено, иницијатива из раних 1980-их о увођењу бригадних и колективних уговора генерално је позитивно оцењена. Хипотетички правци за даље промене уклапају се у четири могућа сценарија, која у формулацији Х.Х. Хемана, који је ово питање најдетаљније разматрао почетком 1980-их, представљени су на следећи начин:

¹¹ Nove, A. (1991) *An Economic History of the USSR 1917–1991*, London: Penguin Books, p. 432.

¹² Ханин, Г. И. (1988) *Экономический рост: альтернативная оценка*, Коммунист, Москва: ЦК КПСС, № 17, стр. 83-90.

¹³ Easterly, W. and Fischer, S. (1994) *The Soviet Economic Decline: Historical and Republican Data*, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, p. 60.

¹⁴ Ellman, M. (2014) *Socialist Planning*, London: Cambridge University Press, p. 16.

¹⁵ Höhmann, H. H. (1982) *Sowjetische Wirtschaft 1981/1982*, Wirtschaftstage, Stand des 11 Fünfjahresplan, Entwicklungsperspektiven, alternative Modelle der Wirtschaftspolitik, Köln: p. 42.

¹⁶ Harrison, M. (2002) Coercion, compliance, and the collapse of the Soviet command economy, *The Economic History Review*, Hoboken: Wiley-Blackwell, p. 399.

¹⁷ Верт, Н. (1996) *История советские државе. 1900—1991. (пер. с франц.)*, Москва: Прогресс: Прогресс Академија, стр. 62.

1. Трансформација постојећег модела у неостаљинистички (брза акумулација капитала смањењем нивоа потрошње, присилног рада, усмеравање ресурса на решавање основних проблема, итд.).

2. Конзервативна модернизација, дубља сарадња са земљама СЕВ-а (јачање центрзма у планирању, јачање спољно економских односа са земљама СЕВ-а).

3. Либерална модернизација, успостављање стабилних веза са Западом (увођење елемената отворености у економију, културу и политику, увођење компоненти НЕП-а и проширивање сарадње са Западом – при условима попуштања напетости између СССР-а и Запада и смени генерација у руководству Совјетског Савеза).

4. Радикална либерална модернизација (сарадња са Западом у широком опсегу, увођење тржишних механизма, политичка либерализација је најрадикалнији начин развоја)¹⁸.

Други западнонемачки економиста, Роланд Гец-Кененберг, генерално се сложио са својим колегом у три потенцијална сценарија, искључујући, међутим, вероватноћу транзиције у неостаљинизам:

1. Конзервативно-бирокуратски модел (без икаквих значајних промена).

2. Либерални модел (подела економије на два сектора, при чему се први развија у оквиру конзервативно-бирокуратског модела, а други - тржишни, либерализовани - асимилије у своју структуру постојећу сиву економију, дајући право на приватно власништво над средствима за производњу).

3. Радикални модел (насупротив радикалном моделу Х. Х. Хемана, претпоставља очување социјалистичке својине и централизовано планирање у стратешким областима, слично „кадаризму“, мађарска реформа 1968).

4. Технократски модел (заснован на принципима система оптималног функционисања економије - СОФЕ, који су развили совјетски математичари)¹⁹.

Треба напоменути и мишљење америчког политиколога Давида Кетела, као главну претњу стабилном постојању СССР-а, који је сматрао да постоји мањак робе широке потрошње. На основу овога, изнео је три могуће опције за промену:

1. Непроменљивост постојећег економског и политичког модела и постепена трансформација Совјетског Савеза у „полицијску државу“.

2. Тржишни модел по мађарском моделу.

3. Преусмеравање индустријских капацитета у корист производње робе широке потрошње.²⁰

Многи страни истраживачи, попут Х. Х. Хемана, Ф. Холцмана, Г. Шредера, приметили су потребу за темељним променама у совјетском планираном економском систему, истовремено истичући озбиљне потешкоће и ризике повезане са могућим реформама. То је један од разлога зашто у периоду пре перестројке, мало ко је од западних аналитичара признао вероватноћу великих трансформација у блиској будућности. Запажен од стране Х. Х. Хемана и Р. Гец-Кененберга сценарио радикалних реформи, који је по мишљењу аналитичара из прве половине 1980-их, био је хипотетичан и сматран је најмање вероватним.

Резултати „Лова“

Кулминирајућа сцена „Лова“ почиње смрћу Шаванидзеа. Формално, то је уоквирено као трагична несрећа, али све околности указују на убиство с предумишљајем: Шевченко је повукао обарач са намерним саучесништвом свих својих другова.

¹⁸ Höhmann, H. H. (1982) *Sowjetische Wirtschaft 1981/1982*, Wirtschaftstage, Stand des 11 Fünfjahresplan, Entwicklungsperspektiven, alternative Modelle der Wirtschaftspolitik, Köln, pp. 40-42.

¹⁹ Götz-Coenenberg, R. (1986) *Die Preisbildung in der UdSSR am Beginn des 12 Fünfjahrplans: Grundprobleme und Reformaussichten*, Köln: BIOS, pp. 55-61.

²⁰ Cattell, D. T. (1982) *Die Probleme der Konsumgüterversorgung in der UdSSR, Modernisierungsprobleme in der Sowjetunion*, Berlin: Hrsg. Von G. Brunner und H. Herlemann, p. 57.

У многим западним критикама стрипа П. Кристена и Е. Билала, мотиви убиства формулисани су донекле нејасно: борба за власт, прерасподела сфере утицаја. Познати француски уметнички критичар Жерар Лене, представљајући прво издање „Лова“ читаоцима новина Ле Монд, објаснио је: „Постепено схватајући заверу ових високих званичника из земаља совјетског блока, који су организовали уништавање апаратчика нове генерације прерушену у ловачки инцидент како би сачували неповредивост система и свој мир, одједном почињемо да схватамо закулисну логику догађаја који би за нас били неприступачни и неприхватљиви.“²¹ У међувремену, положај завереника изложен је у књизи врло јасно и далеко је од очувања постојећег поретка ствари. Представља га Голозов као одговор на прекоре младог преводиоца, који је нехотице био умешан у ове кржаве догађаје, који је у стању шока и који политички атентат назива „тактиком фашиста“. Голозов оштро приговара, рекавши да се Шевченко понашао „попут великог марксисте, човека који је свестан цикличне природе историје“. Шаванидзе је припремао рестаурацију стаљинистичког модела, планирао је да „чврсто затвори гвоздену завесу“.²² Са Шаванидзеовом смрћу, пропада вероватноћа трансформације СССР-а у „полицијску државу“, забележено у скриптама Х. Х. Хемана и Д. Катела. Сам Шевченко, који је целог свог живота следио тренутни курс партије и персонификује конзервативни модел, у повратку почини самоубиство. Да би схватили разлоге који су протагонисту гурнули на овај корак, аутори их пружају читаоцима, али на овај или онај начин, заједно са Шевченком одлази читава ера, чији се повратак више не очекује. Упражњено место Шаванидзеа у Политбироу ЦК КПСС заузеће Голозов. Сада ће надгледати односе са социјалистичким земљама, а његови планови су недвосмислени: „Желим да све народне демократије могу да се развијају свака на свој начин“. Као одговор на запрепашћени усклик преводиоца: „Полудели сте!“ Старији комуниста мирно одговара: „Напротив, пун је наде“.²³ На списку прогнозираних сценарија за развој СССР-а, такав политички корак као што је додељивање сателитским земљама слободе самоопредељења био је могућ једино у оквирима радикалног модела трансформације, односно оног који су практично сви страни совјетолози сматрали најмање вероватним. Међутим, управо је он остварен у пракси: 1989. године, 6 година након објављивања књиге „ЛОВ“, у земљама Централне и Источне Европе кренуо је процес рушења комунистичких влада, а 1991. године Варшавски пакт је окончан и потписан је споразум о распуштању Савета за узајамну економску помоћ.

Слика 3. Корица 1. проширеног, допуњеног Епитафа, издања „Лова“ (Les Humanoïdes Associés, 1990)

²¹ Lenne, G. (1983) «Partie de chasse», de Pierre Christin et Enki Bilal: Le communisme en bande dessinée, Le Monde [сайт]. URL: https://www.lemonde.fr/archives/article/1983/09/02/partie-de-chasse-de-pierre-christin-et-enki-bilal-le-communisme-en-bande-dessinee_3077142_1819218.html (дата обраћања 12. 9. 2019).

²² Christin, P. et Bilal, E. (1983) *Partie de chasse*, Paris: Dargaud, p. 80.

²³ Ibid.

1990. године, завршено је друго, проширено издање „Лова“²⁴. Аутори су га допунили књижевним закључком Епитаф, концептуално сличним чувеним интерлудијама-уметцима који се смењују и допуњују у поглављима графичког романа Алана Мура и Дејва Гибонса „Чувари“.²⁵ Епитаф је комбинован од измишљених исечака из новина, монолога једног од ликова у књизи и илустрација за монолог. Служи као епилог који сумира судбину јунака, написан узимајући у обзир глобалне политичке промене касних 1980-их. и логично довршава дијалог „Крај века“ претварајући. „Фаланге црног реда“ и „Лов“ у својеврсни реквијем за две радикалне идеје које су потресле ХХ век. Ако ће икада постојати издање „Лова“ на руском језику, несумњиво ће представити потпуну, проширену верзију графичког романа Пјера Кристена и Енкија Билала. Међутим, за тачност анализе могућег потенцијала њиховог рада, узели смо у обзир само прво издање - оно са којим су се читаоци 1980-их упознали.

Библиографија:

- Верт, Н. (1996) *История советского государства, 1900–1991*. (пер. с франц.) Москва: Прогресс: Прогресс Академия.
- Кристен, П. и Билал, Э. (2005) *Легенды наших дней*. (пер. с франц. В. Васильев) Москва: АСТ, Астрель, Матадор.
- Кристен, П. и Мезьер, Ж. К. (2017) *Валериан*. Полное собрание. Книга 1. (пер. с франц. В. Чепига) Санкт–Петербург: Азбука.
- Кристен, П. и Мезьер, Ж. К. (2017) *Валериан*. Полное собрание. Книга 2. (пер. с франц. В. Чепига) Санкт–Петербург: Азбука.
- Мур, А. и Гиббонс, Д. (2016) *Хранители* (пер. с англ. И.Смирнова, М. Юнгер) Санкт–Петербург: Азбука.
- Ханин, Г. И. (1988) *Экономический рост: альтернативная оценка*, Коммунист, Москва: ЦК КПСС, № 17, стр. 83–90.
- Cattell, D. T. (1982) *Die Probleme der Konsumgüterversorgung in der UdSSR, Modernisierungsprobleme in der Sowjetunion*, Berlin: Hrsg. Von G. Brunner und H. Herlemann.
- Christin, P. Entretien avec Pierre Christin // Sceneario.com [сайт]. URL: http://www.sceneario.com/interview/entretien-avec-pierre-christin_CHRI.html (дата обращения 12. 09. 2019).
- Christin, P. et Bilal, E. (1979) *Les phalanges de l'ordre noir*, Paris: Dargaud.
- Christin, P. et Bilal, E. (1983) *Partie de chasse*, Paris: Dargaud.
- Christin, P. et Bilal, E. (1990) *Partie de chasse*, Paris: Les Humanoïdes Associés.
- Christin, P. and Mézières J. C. (2004) *Valerian: The New Future Trilogy*, (translated by T. R. Smith) New York: An ibooks, inc.
- Easterly, W. and Fischer, S. (1994) *The Soviet Economic Decline: Historical and Republican Data*, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Ellman, M. (2014) *Socialist Planning*, London: Cambridge University Press.
- Götz-Coenenberg, R. (1986) *Die Preisbildung in der UdSSR am Beginn des 12 Fünfjahrplans: Grundprobleme und Reformaussichten*, Köln: Biost, pp. 55–61.
- Harrison, M. (2002) Coercion, compliance, and the collapse of the Soviet command economy, *The Economic History Review*, Hoboken: Wiley–Blackwell on behalf of the Economic History Society.
- Höhmman, H. H. (1982) *SowjetischeWirtschaft 1981/1982*, Wirtschaftstage, Stand des 11 Fünfjahresplan, Entwicklungsperspektiven, alternative Modelle der Wirtschaftspolitik, Koln: pp. 40–42.

²⁴ Christin, P. et Bilal, E. (1990) *Partie de chasse*, Paris: Les Humanoïdes Associés.

²⁵ Мур, А. И Д. Гибонс (2016) *Чувари* (пер. с англ. И. Смирнова, М.Юнгера) Санкт-Петербург: Азбука.

Lenne, G. (1983) «Partie de chasse», de Pierre Christin et Enki Bilal: Le communisme en bande dessinée, Le Monde [сайт]. URL: https://www.lemonde.fr/archives/article/1983/09/02/partie-de-chasse-de-pierre-christin-et-enki-bilal-le-communisme-en-bande-dessinee_3077142_1819218.html (дата обращения 12. 9. 2019).

Nove, A. (1991) *An Economic History of the USSR 1917–1991*, London: Penguin Books.

Pomerleau, L. (1989) *Pierre Christin, Enki Bilal: Called to Comics*. L. Pomerleau; edited by G. Baisden, The Comics Journal, № 129, Seattle: Fantagraphics Books, pp. 62–77.

Са руског превела Лидија Лазих Золотовски